

ساختار و روند جمعیتی ایران و لزوم تجدید نظر در سیاست های جمعیتی

بر گرفته از گزارش شورای عالی انقلاب فرهنگی

چکیده

هدف اصلی این گزارش، از یک سو توصیف و تحلیل تغییرات جمعیتی ایران و از سوی دیگر شناخت چالش‌های ناشی از تحولات جمعیتی کشور با توجه به تجربه کشورهای است که انتقال جمعیتی را زودتر تجربه کرده‌اند. امروزه بسیاری از کشورها در حالت عدم تعادل جمعیتی قرار دارند؛ از یک سو کشورهای در حال توسعه با مشکلات و مسائل رشد بی‌رویه جمعیت دست و پنجه نرم می‌کنند، از سوی دیگر جوامع توسعه‌یافته از نتایج منفی شدن رشد جمعیت و سالخوردگی جمعیت رنج می‌برند. به عبارت دیگر، اکثر کشورهای جهان به نوعی با مسائل ناشی از عدم تعادل جمعیتی مواجه‌اند. در این گزارش چالش‌ها و مسائل جمعیتی پیش‌روی جامعه ایران با توجه به تجربه‌های جهانی تشریح شده است، تا از این رهگذر اقدامات پیش‌گیرانه لازم در زمینه جلوگیری از بروز بحران‌های جمعیتی آتی صورت پذیرد.

واژگان کلیدی

جمعیت، سیاست‌های جمعیتی، عدم تعادل جمعیتی، سالخوردگی جمعیت

مقدمه

بسیاری از کشورها در وضعیت تعادل جمعیتی قرار ندارند. کشورهای در حال توسعه با رشد بی‌رویه جمعیت، جوانی، بارتکفل بالا و ... دست به گریبانند و کشورهای توسعه‌یافته از رشد منفی جمعیت، سالخوردگی جمعیت و ... رنج می‌برند. در واقع جمعیت

و مسایل مربوط به آن، از جمله مسائل چندبعدی و پیچیده جوامع انسانی است که هم تحت تأثیر عوامل اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و غیره است و هم بر آن تأثیر می‌گذارد. مسایل جمعیتی و تحولات مربوط به آن، به قدری گسترده و دارای پراکندگی است که در قالب نظریه یا فرمول خاصی قرار نمی‌گیرد، بلکه حرکات جمعیتی خاص در یک جهت ویژه، در شرایط زمانی و مکانی متفاوت، دلایل مختلف، متنوع و گاه متضادی داشته است. ساختار کلی جمعیت همانند یک اندام‌واره است که باید بین تمام بخش‌های آن نوعی تعادل پویا و تجدیدشونده برقرار باشد و نمی‌توان یک وضعیت جمعیتی ثابت و مفروضی را به عنوان یک وضعیت ایده‌آل در نظر گرفت. تغییرات جمعیتی علاوه بر اینکه از پارامترهای جمعیتی ناشی می‌شود از بسیاری از عوامل اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی که به مرور زمان در مسیر تحول کشورها رخ می‌دهد تأثیر می‌پذیرد. بنابراین، تحلیل‌های اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی در افق‌های برنامه‌ریزی کوتاه‌مدت، میان‌مدت و بلندمدت، بدون پیش‌بینی مناسب از جمعیت آینده که در بسیاری از بخش‌های برنامه‌ریزی و تصمیم‌گیری، راهبردی اساسی محسوب می‌شود، ناکارا و گاه بحران‌زا خواهد بود.

هدف سیاست‌های جمعیتی

هدف سیاست‌های جمعیتی، در واقع حفظ تعادل پویای ساختار کلی جمعیت است. جهت حفظ این تعادل پویا لازم است بطور مداوم تغییرات جمعیت مطالعه و دورنمای تحولات جمعیتی ترسیم شود. در صورتی که مطالعات، احتمال خارج شدن جمعیت از حالت تعادلی خود را نشان دهد، سیاست‌های جمعیتی لازم باید اعمال شود. اما در بررسی این موضوع، ضرورت دارد مطلب مهمی مورد توجه قرار گیرد و آن اینکه بعید به نظر می‌رسد جمعیتی از نظر تعداد و سن برای مدت طولانی در مرزهای تعادل بماند. همیشه بحران مربوط به میزان جمعیت و سن آن، وجود داشته است. معمولاً کشورهای توسعه‌نیافته یا در حال توسعه پرجمعیت و جوان‌اند و بعد از رسیدن به مرزهای توسعه، به بحران کاهش جمعیت فعال و سالمندی دچار می‌شوند. با این وجود برای ایران زود است تا طبق پیش‌بینی‌ها، جمعیت آن در سال ۱۴۲۰، در شرایطی که هنوز «در حال توسعه» می‌باشد و برای رسیدن به اهداف بلندمدت به جمعیت جوان و فعال نیاز دارد، به سالمندی برسد. هرچند هشدار کاهش جمعیت فعال یک هشدار بین‌المللی است.

اقدامات لازم جهت حفظ تعادل پویای جمعیت

جمعیت سرمایه‌ای بی‌بدیل برای کشورها محسوب می‌شود و سیاست‌های جمعیتی، راهبردی‌ترین و عمیق‌ترین سیاست‌ها در درازمدت هستند که سیاست‌های توسعه‌ای کشورها

را در بلندمدت پشتیبانی می‌نمایند. در این راستا و به منظور هماهنگ ساختن دگرگونی‌های جمعیت با شرایط اجتماعی اقتصادی و فرهنگی جامعه در جهت حفظ تعادل پویای جمعیت، دولت‌ها اقدامات مختلفی در برابر رشد و یا کاهش جمعیت و با توجه به روند توسعه‌ای خود انجام می‌دهند. از جمله این اقدامات می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

۱. تغییرات جمعیت بطور مداوم مطالعه و دورنمای تحولات جمعیتی ترسیم می‌شود،
۲. در صورتی که مطالعات، احتمال خارج شدن جمعیت از حالت تعادلی خود را نشان دهند، سیاست‌های جمعیتی متناسب اعمال می‌شود.

بر اساس همین برآوردها و پیش‌بینی‌ها بود که در پایان جنگ و متأثر از ضرورت‌های مدیریت پیشرفت و توسعه کشور، سیاست تحدید موالید در پیش گرفته شد و در قانون برنامه اول توسعه اقتصادی و اجتماعی کشور اعمال گردید. بند ج قانون برنامه اول توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کشور، خطوط کلی سیاست تحدید موالید کشور را در محورهای ذیل بیان می‌کند:

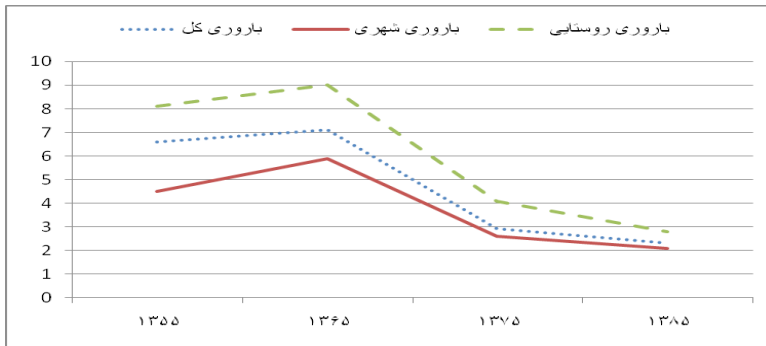
۱. سیاست تعدیل موالید از ۶/۴ مولود زنده به دنیا آمده در طی دوران بالقوه باروری یک زن در سال ۱۳۶۵ به ۴ نوزاد در سال ۱۳۹۰،
۲. کاهش نرخ رشد طبیعی جمعیت از ۳/۲ به ۲/۳ درصد در همین مدت،

از این رو کاهش باروری عمومی زنان تا حدود ۴ نوزاد و نرخ رشد طبیعی ۲/۳ درصد در سال ۱۳۹۰ مهمترین هدف‌های درازمدت سیاست تحدید موالید کشور تلقی شد. جدول و نمودار زیر حاصل و نتیجه اعمال این سیاست در وضعیت باروری و تجدید نسل در کشور، طی دوره زمانی هدف را نشان می‌دهد.

جدول ۱: میزان باروری کل و ناخالص تجدید نسل

سال	میزان باروری	میزان ناخالص تجدید نسل
۱۳۶۷	۶,۲۰	۳,۰۳
۱۳۷۱	۴,۰۰	۱,۹۵
۱۳۷۹	۲,۱۰	۱,۰۲
۱۳۹۰	۱,۸۰	۰,۸۸

نمودار ۱: روند تحولات باروری در ایران

همانطور نمودار شماره ۱ نشان می دهد، کاهش در سطح باروری در ایران، همه طبقات و گروه های اجتماعی را در بر گرفته است. این کاهش تنها به شهرها محدود نشده بلکه در روستاها نیز باروری به شدت کاهش یافته است.

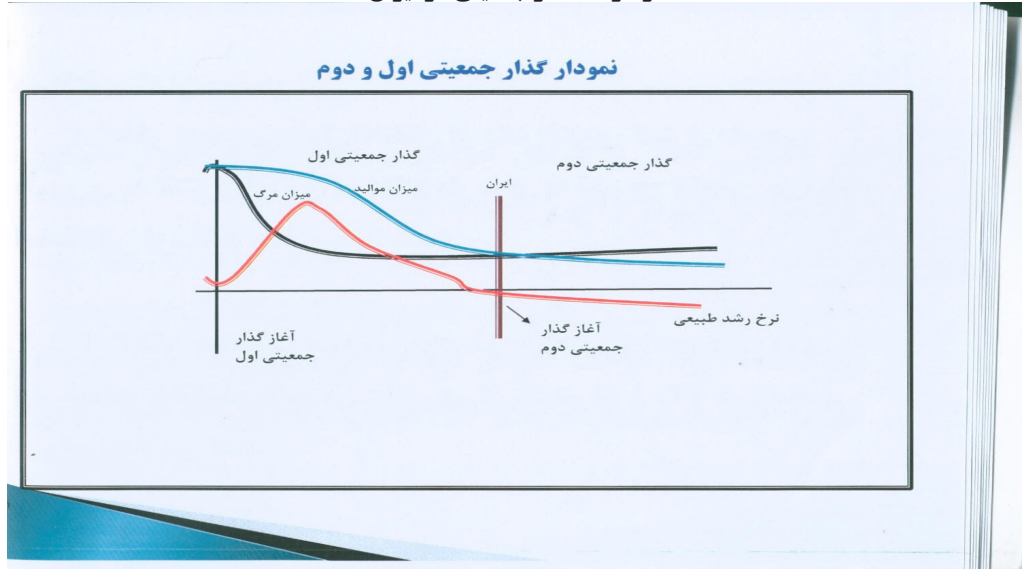
گذار جمعیتی و چالش های آن

از جمله موضوعات دارای اهمیت در مطالعات، سیاست ها و برنامه ریزی های جمعیتی مسأله گذار جمعیتی است. گذار جمعیتی ناظر بر انتقال جوامع از الگوی کنترل طبیعی جمعیت به الگوی کنترل ارادی جمعیت است. باید توجه نمود که در الگوی تعادل طبیعی جمعیت، باروری و مرگ و میر هردو بالا است. اما در کنترل ارادی، رشد جمعیت به سطحی بسیار پایینتر از الگوی طبیعی می رسد و این زمانی است که کشورها مراحل انتقال راپشت سر گذاشته و وارد مرحله تعادل ارادی می شوند. در این مرحله میزان باروری و مرگ و میر تحت کنترل درآمد و رشد جمعیت نیز بسیار کم می شود. گذار جمعیتی دارای دو مرحله است:

گذار جمعیتی در مرحله اول: در این مرحله که انتقال از یک الگوی طبیعی باروری به کنترل ارادی آن است، سطح باروری به تدریج کاهش می یابد، اما این کاهش در سطحی بالاتر از سطح جانشینی است)،

گذار جمعیتی در مرحله دوم: در این مرحله باروری به زیر سطح جانشینی کاهش می یابد و این روند نسبتاً ادامه یافته و تثبیت می شود، به طوری که میزان باروری کل به رقم کمتر از ۲/۱ می رسد.

نمودار ۲: گذار جمعیتی در ایران

هر مرحله از گذار جمعیتی چالش‌ها و مسائلی به همراه دارد که در جای خود بر برنامه‌های کلان پیشرفت و توسعه کشور اثرگذارند. شناسایی و توجه به این چالش‌ها برای هر گونه سیاست‌گذاری جمعیتی ضروری است.

مهمترین مسائل و چالش‌های گذار جمعیتی اول

- ❖ رشد بی‌رویه جمعیت کشورها،
- ❖ افزایش جمعیت زیر ۱۵ سال و بار تکفل ناشی از آن،
- ❖ افزایش نیازهای بهداشتی به ویژه نیازهای کودکان و مادران،
- ❖ افزایش جمعیت متقاضی آموزش عمومی،
- ❖ اهمیت پیدا کردن خدمات تنظیم خانواده و کنترل موالید،
- ❖ افزایش بعد خانوار.

چالش‌های اصلی این مرحله عمدتاً بر محور افزایش جمعیت و تبعات آن همچون نیازهای بهداشتی، درمانی و آموزشی است. اما چالش‌های مرحله دوم پیچیده‌تر و دارای گستره و ابعاد وسیعتری است. از این رو نمی‌توان فهرستی بسیط از چالش‌ها بدست داد و لاجرم باید چالش‌ها در مقولات مختلف طبقه‌بندی و سپس به ارایه فهرستی از

چالش ها در هر مقوله اقدام کرد. بنابراین مهمترین چالش های مرحله دوم در چهار مقوله ذیل دسته بندی می شوند:

مهمترین مسائل و چالش های گذار جمعیتی دوم

- الف) چالش های جمعیتی،
- ب) چالش های فرهنگی - اجتماعی،
- ج) چالش های اقتصادی،
- د) چالش های سیاسی - امنیتی.

الف) چالش های جمعیتی

۱. بحران میزان باروری و تجدید نسل،
۲. کاهش حجم کل جمعیت ملی،
۳. بحران کاهش نیروی انسانی در سن کار،
۴. بحران سالمندی جمعیت،
۵. افزایش مهاجرت های بین المللی و تغییرات هویتی و فرهنگی.

به دلیل اهمیت چالش های این مرحله از گذار جمعیتی، در ادامه وضعیت جمعیت در ایران در هریک از چالش ها با رویکردی مقایسه ای نسبت به سایر کشورهای جهان مورد بررسی قرار می گیرد.

الف-۱: بحران باروری و تجدید نسل

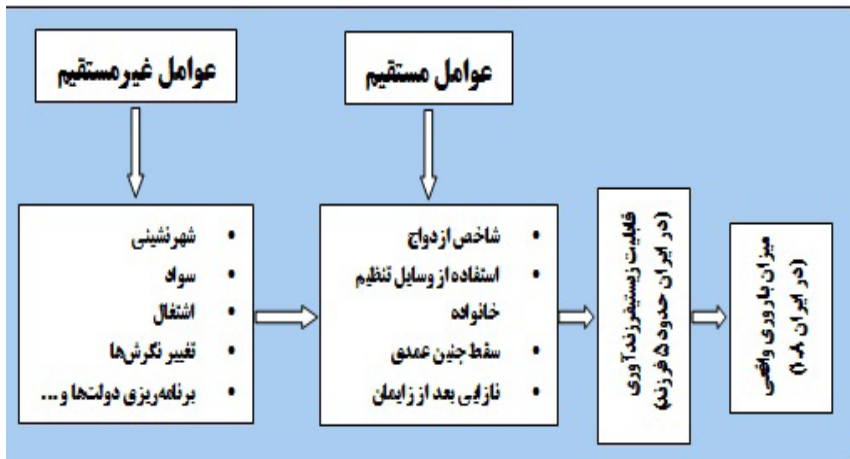
جمعیت شناس معروف بونگارت^۱ (۱۹۹۷) می گوید در پایان مرحله گذار جمعیتی اول رشد طبیعی جمعیت در سه وضعیت به رشد صفر یا منفی گرایش پیدا می کند:

- ❖ سطوح باروری به کمتر از سطح جانشینی میل کند (میزان باروری کل کمتر از رقم ۲/۱ باشد)،
- ❖ ساختار سنی جمعیت به سالخوردگی میل کند،
- ❖ مرگ و میر شدیداً کاهش یابد،
- ❖ از نظر بونگارت در پیدایش این وضعیت برخی عوامل به صورت غیرمستقیم نقش آفرینی می کنند. ارتباط این عوامل با یکدیگر است که وضعیت بحرانی در رشد جمعیت ایجاد می کند. عوامل غیرمستقیم ماهیت ساختاری و فرایندی داشته و بسیار پیچیده

۱ - bongarts

هستند. در حالیکه عوامل مستقیم بیشتر جنبه ابزاری و کنشی دارند. نمودار ذیل نحوه ارتباط این عوامل را نشان می دهد.

نمودار ۳: قابلیت باروری و تعیین کننده های آن از نظر بونگارت

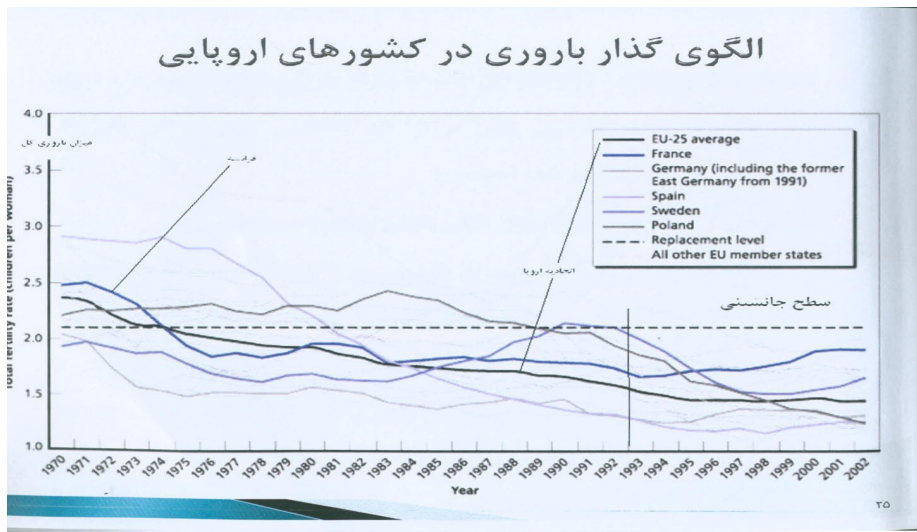
نتایج سرشماری سال ۱۳۸۵ بیانگر این است که در ایران، میزان باروری کل به حدود ۱/۸ فرزند کاهش یافته و شاخص باروری پایین تر از حد جانشینی (۲/۱ فرزند) در کشور فراگیر شده است. حتی برخی از استان‌های کشور باروری خیلی پایینی تری را تجربه نموده‌اند. در این سال، چهار استان کشور میزان باروری بین ۱/۲ و ۱/۶ فرزند (تهران، گیلان، اصفهان و سمنان) و ۱۳ استان نیز باروری بین ۱/۷ و ۲/۱ فرزند داشته‌اند. میزان باروری کل در ۱۲ استان بین ۲/۱ و ۲/۴ فرزند بوده و تنها استان هرمزگان با میزان باروری ۲/۵ و سیستان و بلوچستان با باروری کل ۳/۷ فرزند بالاترین باروری در کل کشور را دارا بوده‌اند (عباسی و دیگران ۲۰۰۶). در پیدایش این وضعیت یعنی کاهش سریع میزان باروری در ایران برخی عوامل نقش مؤثرتری داشته‌اند:

- ❖ دخالت علمای مذهبی،
- ❖ دخالت دولت،
- ❖ افزایش میزان باسوادی زنان از ۵۲ درصد در سال ۱۳۶۵ به ۸۰ درصد در سال ۱۳۸۵،
- ❖ توسعه شهرنشینی از ۵۴ درصد در سال ۱۳۶۵ به ۶۸ درصد در سال ۱۳۸۵،
- ❖ افزایش سن ازدواج (به ترتیب برای مردان و زنان از ۲۴ و ۱۹/۷ در سال ۱۳۶۵ به ۲۶/۵ و ۲۳/۱ در سال ۱۳۸۵)،

- ❖ توسعه اشتغال زنان (از ۸/۲ درصد در سال ۱۳۶۵ به ۱۲/۴ درصد در سال ۱۳۸۵)،
- ❖ گرایش زنان به تحصیلات و آموزش عالی (از ۴/۷ درصد در سال ۱۳۶۵ به ۲۰ درصد در سال ۱۳۸۵)،
- ❖ افزایش تعداد زنان با تحصیلات عالی نسبت به هر ۱۰۰۰۰۰ نفر (از ۱۱۸۹ نفر در سال ۵۶۳۱ به ۳۴۱۶ نفر در سال ۵۸۳۱)،
- ❖ تغییر در کارکرد خانواده (گسترش نهادهای دولتی و نیمه دولتی و غیرانتفاعی در عرصه رفاه اجتماعی که برخی از کارکردهای سابق خانواده را عهده دار شده اند).

مراحل گذار جمعیتی را در نمودارهای ذیل که وضعیت باروری در کشورهای اروپایی و کشورهای آسیایی از جمله ایران را نشان می دهد، میتوان مشاهده کرد.

نمودار ۴: الگوی گذار باروری در کشورهای اروپایی

همانگونه که در این نمودار مشاهده می شود از دهه ۱۹۹۰ اکثر این کشورها در نرخ باروری وضعیت به پایین تر از سطح جانشینی دچار شده اند. این وضعیت برای کشورهای نسبتاً توسعه یافته آسیایی بیشتر صادق است (نمودار شماره ۵).

تنها از ابعاد سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی بلکه از حیث نگهداری از سالمندان حایز اهمیت است. تعداد کثیر جداول ذیل وضعیت کشورهای اروپایی و پیش بینی های بین المللی در مورد وضعیت رشد جمعیت را نشان می دهد.

جدول ۳: کشورهای اروپایی که بیشترین حجم جمعیتی را از دست داده اند

تغییرات (درصد)	جمعیت (میلیون نفر)		کشور
	۲۰۱۰	۱۹۹۰	
-۱۵,۷	۲,۳	۲,۷	لاتویا
-۱۴,۷	۱,۳	۱,۶	استونی
-۱۴,۵	۳,۹	۴,۵	بوسنی و هرزگوین
-۱۳,۶	۷,۶	۸,۸	بلغارستان
-۱۱,۷	۴۵,۷	۵۱,۸	اوکراین
-۰۹,۹۰	۳,۳	۳,۷	لتونی
-۰۷,۵۰	۲۱,۵	۲۳,۲	رومانی

جدول ۴: پیش بینی جمعیت ایران براساس سناریوی رشد بالای سازمان ملل

سال	تعداد جمعیت (میلیون نفر)	باروری کل	درصد جمعیت ۶۰ سال به بالا
۱۳۸۰	۶۵/۳۴۲	-	۶,۵
۱۳۹۰	۷۳/۹۷۴	۱,۷۷	۷,۵
۱۴۰۰	۸۳/۴۳۳	۱,۸۵	۱۰,۱
۱۴۱۰	۸۹/۹۰۸	۱,۸۴	۱۴,۳
۱۴۲۰	۹۴/۷۴۷	۱,۹۶	۲۰
۱۴۳۰	۹۸/۹۳۲	۲,۱۱	۲۸,۵
۱۴۴۰	۱۰۰/۴۷۳	۲,۲۳	۲۹,۸
۱۴۵۰	۱۰۰/۷۲۸	۲,۳۱	۲۸,۵
۱۴۶۰	۱۰۱/۷۲۳	۲,۳۸	۲۸,۴
۱۴۷۰	۱۰۴/۵۵۳	۲,۴۴	۲۷,۲
۱۴۸۰	۱۰۹/۱۹۵	۲,۴۸	۲۶,۱

جدول ۵: پیش بینی جمعیت ایران براساس سناریوی رشد متوسط سازمان ملل

سال	تعداد جمعیت (میلیون نفر)	باروری کل	درصد جمعیت ۶۰ سال به بالا
۱۳۸۰	۶۵/۳۴۲	-	۶,۵
۱۳۹۰	۷۳/۹۷۴	۱,۷۷	۷,۵
۱۴۰۰	۸۱/۰۴۵	۱,۴۵	۱۰,۴
۱۴۱۰	۸۴/۴۳۹	۱,۳۴	۱۵,۳
۱۴۲۰	۸۵/۸۹۳	۱,۴۶	۲۲,۰
۱۴۳۰	۸۵/۳۴۴	۱,۶۱	۳۳,۱
۱۴۴۰	۸۱/۶۸۴	۱,۷۳	۳۶,۷
۱۴۵۰	۷۶/۰۱۶	۱,۸۱	۳۷,۷
۱۴۶۰	۷۰/۰۰۲	۱,۸۸	۳۸,۲
۱۴۷۰	۶۵/۳۵۳	۱,۹۴	۳۶,۲
۱۴۸۰	۶۲/۰۵۹	۱,۹۸	۳۴,۷

جدول ۶: پیش بینی جمعیت ایران براساس سناریوی رشد پایین سازمان ملل

سال	تعداد جمعیت (میلیون نفر)	باروری کل	درصد جمعیت ۶۰ سال به بالا
۱۳۸۰	۶۵/۳۴۲	-	۶,۵
۱۳۹۰	۷۳/۹۷۴	۱,۷۷	۷,۵
۱۴۰۰	۷۸/۶۵۷	۱,۰۵	۱۰,۷
۱۴۱۰	۷۸/۹۸۵	۰,۸۴	۱۶,۳
۱۴۲۰	۷۷/۳۹۲	۰,۹۶	۲۴,۴
۱۴۳۰	۷۳/۲۱۴	۱,۱۱	۳۸,۵
۱۴۴۰	۶۵/۸۸۰	۱,۲۳	۴۵,۵
۱۴۵۰	۵۶/۴۱۴	۱,۳۱	۵۰,۸
۱۴۶۰	۴۶/۴۱۷	۱,۳۸	۵۲,۹
۱۴۷۰	۳۷/۹۹۸	۱,۴۴	۴۹,۸
۱۴۸۰	۳۱/۳۹۷	۱,۴۸	۴۷,۴

اگر پیش بینی های سازمان ملل در مورد وضعیت ایران با فرض روند کنونی نرخ باروری محقق شود، از آغاز دهه ۱۳۹۰ ایران وارد مرحله ای از گذار جمعیتی شده است که در آن میزان باروری پایینتر از نرخ جانشینی - میزان باروری کل کمتر از ۲,۱ در سال - شده است.

۳- کاهش جمعیت در سن کار

در ایران در حال حاضر حدود ۷۰ درصد از جمعیت کشور سنی بین ۱۵ تا ۶۴ سال دارند که سن کار و فعالیت محسوب می‌شود. به طور متوسط هر مادر در کشور ۱,۷ فرزند به دنیا می‌آورد که این روند، کاهش جمعیت فعال کشور را به دنبال دارد.

جدول ۷: تحولات جمعیت در سن کار (۶۴-۱۵ ساله) در ایران

سال	جمعیت کل	جمعیت شهری	جمعیت روستایی
۱۳۸۵	۶۹/۷۳	۷۱/۵۲	۶۵/۸۴
۱۳۹۰	۷۰/۹۶	۷۲/۲۹	۶۸/۰۳
۱۳۹۵	۶۹/۸۸	۷۱/۰۹	۶۷/۲۰
۱۴۰۰	۶۸/۵۴	۶۹/۶۴	۶۶/۱۸
۱۴۰۵	۶۹/۴۷	۷۰/۲۸	۶۷/۸۵
تغییرات (درصد)	-۰,۳۷	-۱,۷۳	۳,۰۵

۴- سالمندی جمعیت

امروزه در تمام جوامع، سالمندی به عنوان یک مسئله مهم مطرح است. کاهش میزان باروری نقش عمده‌ای در افزایش درصد سالمندان داشته است. درصد جمعیت سالمندان تقریباً در همه کشورها بطور منظم رو به افزایش است. در سال ۲۰۰۰، یک پنجم جمعیت در کشورهای بیشتر توسعه یافته و هشت درصد جمعیت در کشورهای کمتر توسعه یافته دارای ۶۰ سال سن و بالاتر بودند و پیش بینی می‌شود که در سال ۲۰۵۰، از هر ۳ نفر، یک نفر در کشورهای بیشتر توسعه یافته، و از هر پنج نفر، یک نفر در کشورهای کمتر توسعه یافته داری ۶۰ سال سن و بالاتر خواهند بود (United Nation, 2002: ۱۳). نمودار شماره ۸ و جداول شماره ۸ و ۹ تحولات جمعیتی مربوط به سالمندان ایران را نشان می‌دهد.

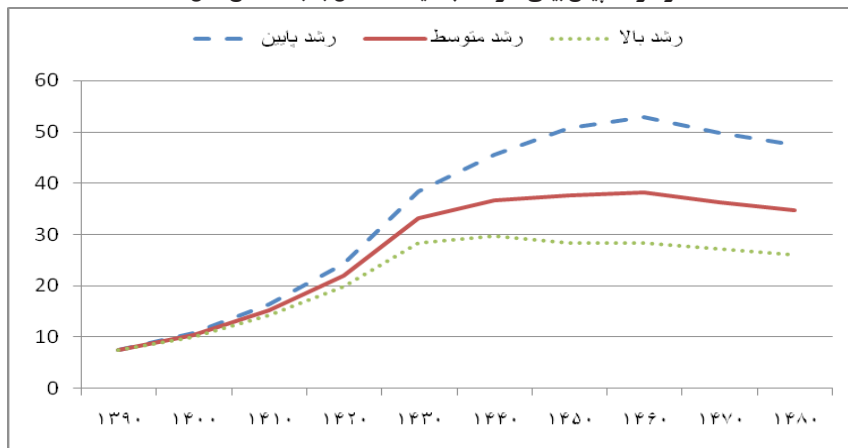
جدول ۸: تحولات جمعیت ۶۰ سال به بالا تا افق سال ۱۴۰۵

درصد افزایش	افزایش جمعیت	جمعیت ۶۰ سال به بالا (۱۰۰۰ نفر)		
		۱۴۰۵	۱۳۸۵	
۹۶,۲	۴۹۲۷	۱۰۰۴۸	۵۱۲۱	کل کشور
۱۱۰,۳	۴۳۵۲	۷۶۳۱	۳۲۷۹	شهر
۸۳,۱۸	۵۷۵	۲۴۱۷	۱۸۴۲	روستا

جدول ۹: پیش بینی درصد جمعیت ۶۰ سال به بالا تا افق سال ۱۴۸۰

سال	درصد جمعیت ۶۰ سال به بالا		
	الگوی رشد بالا	الگوی رشد متوسط	الگوی رشد پایین
۱۳۹۰	۷,۵	۷,۵	۷,۵
۱۴۰۰	۱۰,۱	۱۰,۴	۱۰,۷
۱۴۱۰	۱۴,۳	۱۵,۳	۱۶,۳
۱۴۲۰	۲۰	۲۲,۰	۲۴,۴
۱۴۳۰	۲۸,۵	۳۳,۱	۳۸,۵
۱۴۴۰	۲۹,۸	۳۶,۷	۴۵,۵
۱۴۵۰	۲۸,۵	۳۷,۷	۵۰,۸
۱۴۶۰	۲۸,۴	۳۸,۲	۵۲,۹
۱۴۷۰	۲۷,۲	۳۶,۲	۴۹,۸
۱۴۸۰	۲۶,۱	۳۴,۷	۴۷,۴

نمودار ۸: پیش بینی درصد جمعیت ۶۰ سال به بالا تا افق سال ۱۴۸۰

به هر حال شواهد نشان می دهد ایران وارد مرحله سالمندی جمعیت شده است، چرا که بیش از ۸,۲ درصد جمعیت ما را افراد بالای ۶۰ سال تشکیل می دهند. این تغییر بیش از آنکه نتیجه افزایش تعداد سالمندان باشد، از کاهش تعداد و سهم نسبی کودکان از جمعیت کشور، ناشی شده است. با این وجود هنوز برنامه ریزی خاصی برای ورود به این مرحله نداریم. مسائل سالمندان و اتخاذ سیاست گذاری های صحیح در مورد آنها در حال حاضر به یک نگرانی مشترک جهانی تبدیل شده است. سیاست ها و برنامه ها باید فراتر از مسکن و بهداشت

باشند و فرصت شرکت سالمندان در عرصه‌های مختلف توسعه اقتصادی و اجتماعی را فراهم آورند. اگر چه سالمند شدن جمعیت فرایندی کاملاً طبیعی است و نمی‌توان آن را متوقف یا معکوس کرد، اما می‌توان با سیاست‌گذاری‌های صحیح آثار این فرایند را کنترل نمود.

الف-۵: افزایش مهاجرت‌های بین‌المللی و تغییرات هویتی و فرهنگی

در اثر کاهش باروری، جمعیت در سن کار کاهش یافته و کشورها برای تأمین نیروی کار خود سیاست‌های مهاجرپذیری را در پیش می‌گیرند. مهاجران وارد شده به هر کشور ساختار فرهنگی و اجتماعی آن را دچار تغییرات اساسی می‌کنند که موضوعی با اهمیت است. مهاجرت معمولاً فرصت‌ها و زمینه‌های قابل توجهی را برای ایجاد تغییر فراهم می‌آورد. پرسش کلیدی این است که آیا مهاجرت به ایجاد تغییر در هویت منجر می‌شود؟ پدیده مهاجرت چه نقشی در زندگی آن دسته از مهاجرینی ایفا می‌کند که الگوهای کاملاً متفاوتی از هویت را در کشورهای مبدا و مقصد مهاجرت تجربه می‌کنند؟

پروسه انطباق‌پذیری و روبرو شدن با چالش‌های هویتی امر آسانی نیست. گاهی ممکن است سلامت مهاجرین را هم تهدید کند. حتی کسانی که توانسته‌اند خود را به حد مطلوب با جامعه جدید منطبق کنند، گاهی ممکن است احساس کنند که چیزی را از دست داده‌اند. دو فرهنگی بودن در چنین جوامعی ممکن است امری استرسزا باشد اما، امروزه دو فرهنگی انطباقی، مناسب‌ترین راه برای پیش‌گیری از بحران‌ها و تعارضات هویتی معرفی می‌شود. فرهنگ‌پذیری‌ای که هم به باورها و سنن قبلی فرد و هم به تغییرهای انطباقی جدید ارزش قائل شود، باعث استحکام "خود" یا "من" در فرد می‌شود و در نتیجه، هویت انطباقی که در برگیرنده ویژگی‌های هر دو فرهنگ باشد احتمالاً مناسب‌ترین و سالم‌ترین شیوه فرهنگ‌پذیری به حساب می‌آید.

ب) چالش‌های فرهنگی - اجتماعی

۱. بحران ساختاری خانواده،
۲. شکاف نسلی در اثر بهم خوردن توازن جمعیت نسل‌ها،
۳. جمع شدن چترهای حمایتی خانواده از سالمندان،
۴. کاهش تدریجی سرمایه اجتماعی.

ب-۱: بحران ساختاری خانواده

زمانی که جوامع وارد دومین مرحله از گذار جمعیتی می‌شوند، نظام ارزشی و نگرشی آنها به ویژه در زمینه ازدواج، تشکیل خانواده و ارزش فرزندان تغییرات اساسی می‌یابد. در این

مرحله شکل سنتی تشکیل خانواده، تعریف سنتی نقش زنان و مردان در خانواده و تعهدات و قیود خانوادگی نیز به تدریج تغییر می کند و حضور بیشتر زنان در آموزش و اشتغال و شیوع ارزش های اجتماعی طبقه متوسط از عوامل تسریع کننده در پیدایش این وضعیت است.

ب-۲: شکاف های نسلی در اثر بهم خوردن توازن جمعیت نسل ها

در مراحل پایانی، گذار جمعیتی با افزایش تعداد جمعیت سالمند مواجه خواهد شد و با کاهش جمعیت در سنین میانی و جوانتر، بخش عظیمی از جمعیت های سالمند بدون پشتوانه خانوادگی و حمایت بین نسلی خواهند ماند. اما اگر سطح باروری مطلوب باشد، نه تنها حمایت های بین نسلی خانواده تقویت خواهد شد، بلکه فشار اقتصادی کمتری بر بخش های تأمین اجتماعی و از جمله صندوق های بازنشستگی وارد خواهد آمد. در گذار دوم جمعیتی، بهم خوردن توازن جمعیتی نسل ها از یک سو و از سوی دیگر تغییرات هنجارهای فرهنگی و ترویج عقلانیت اقتصادی مسئله شکاف نسلی را تشدید خواهد کرد.

ب-۳: برداشته شدن چتر حمایتی خانواده از سالمندان

از جمله کارکردهای اصلی خانواده در گذشته، حمایت از اعضاء بویژه سالمندان بوده است. اما در مرحله دوم گذار، چترهای حمایتی خانواده بتدریج از روی اعضاء برداشته می شود. امروزه در بسیاری از کشورهای توسعه یافته، خانواده به یک منبع ثانویه برای حمایت از سالمندان تبدیل شده است. در سال ۱۹۲۰ در ایالات متحده آمریکا، سهم جمعیت بیوه زنان سالمند که با فرزندانشان زندگی می کردند ۶۷ درصد بوده که به ۲۰ درصد در سال ۱۹۹۰ کاهش یافت. تنها ۷/۲ درصد از جمعیت واقع در سنین ۶۰ سال به بالا در آمریکا حمایت فرزندان خود را به عنوان منبع مهم درآمد در سال ۲۰۰۱ ذکر کرده اند. در ژاپن جایی که حمایت بین نسلی بطور سنتی نقش مهمتری را بازی می کند، قسمتی از جمعیت ۶۰ ساله و بالاتر که فرزندانشان را بعنوان منبع اصلی حمایت ذکر کرده بودند از ۲۹/۸ درصد در سال ۱۹۸۱ به ۱۲ درصد در سال ۲۰۰۱ افت کرده است.

ب-۴: کاهش تدریجی سرمایه اجتماعی

پاتنام (۱۹۹۳) تمام ویژگی های اجتماعی نهادها و سازمان ها از قبیل اعتماد، هنجارها و شبکه های اجتماعی را سرمایه اجتماعی نامیده است. سرمایه اجتماعی محصول جانبی دیگر فعالیت های اجتماعی می باشد. کولمن سرمایه اجتماعی را قدرت و توانایی مردم برای برقراری ارتباط با یکدیگر می داند. در گذار دوم جمعیتی، با فاصله گرفتن تدریجی افراد از شبکه های اجتماع محور؛ ماهیت سرمایه اجتماعی تغییر خواهد کرد. ترویج روابط عاطفی فردگرایانه، انسجام اجتماعی و سرمایه شبکه های اجتماعی را به شدت کاهش می دهد.

کاهش سرمایه اجتماعی منجر به اختلال در روابط می‌شود. منظور از اختلال رابطه‌یی عبارت است از پایین بودن میزان چگالی روابط اجتماعی و همچنین قرینگی و تعدد و شدت روابط اجتماعی و تنوع هویت‌ها در روابط اجتماعی. در شرایط اختلال رابطه‌یی، احترام متقابل اجتماعی و انصاف اجتماعی کاهش می‌یابد. این اختلال استحکام اجتماع را خدشه‌دار می‌کند و آسیب‌پذیری فرد را افزایش می‌دهد. اختلال رابطه‌یی می‌تواند به انزوای اجتماعی، یاس، احساس عجز و انفعال‌گرایی منجر شود. با توجه به اهمیت وافر سرمایه اجتماعی برای فرد و جامعه، لازم است سرمایه‌گذاری‌های جدیدی برای تامین سرمایه اجتماعی صورت پذیرد.

ج) چالش‌های اقتصادی

یکی از عوامل اصلی رکود اقتصادی کنونی در غرب که نموده‌ها و علائم آن در بسیاری از کشورهای اروپایی و آمریکای شمالی از اواخر دهه ۱۹۹۰ مشخص بود تجربه تغییرات جمعیتی در این کشورها طی ۵۰ سال گذشته قلمداد شده است. از نگاه جمعیت‌شناسی، یک جمعیت در حال رشد و جوان احتیاج بیشتری به کالا و خدمات دارد؛ علاوه بر آن افزایش تقاضا برای امکانات، مسکن، املاک و مستغلات در این جوامع بیشتر می‌شود. به عبارت دیگر گسترش بازار بر خلاف عصر حاضر با حداقل هزینه اتفاق خواهد افتاد. با افزایش نیازهای متعدد جمعیت در حال رشد، باید مردم بیشتری هم بکار گرفته شوند تا کالاها، خدمات و نیازهای جمعیتی را تدارک ببینند. کشورهای اروپایی در دهه‌های ۱۹۸۰ و ۱۹۹۰ این وضعیت جمعیتی را تجربه نمودند، اما سال ۲۰۰۰ میلادی با سال‌های پایان انفجار مولید (۱۹۴۷-۱۹۶۶) در اروپا مقارن بود. در واقع سطح باروری نسل انفجار مولید^۲ بسیار کمتر از والدینشان بود. لذا بازار با سیر نزولی و کاهنده تقاضا مواجه شد. جمعیت متقاضی کالاها، اساسی از جمله مسکن و امکانات رفاهی کاهش یافت و این تغییر جمعیتی از دیدگاه برخی جمعیت‌شناسان و اقتصاددانان به عنوان یکی از عوامل موثر ایجاد بحران اقتصادی قرن اخیر در آمریکا و اروپا قلمداد شده است.

د) چالش‌های سیاسی - امنیتی

در کشورهای صنعتی از جمله استرالیا و کانادا، مشکلات راهبردی ناشی از کاهش نرخ باروری به اتخاذ سیاست‌هایی در جهت افزایش جمعیت منجر شد. در جنگ جهانی اول نخست وزیر استرالیا، ویلیام هاگز، مردم کشورش را در زمینه انقطاع نسل هشدار داد و آنها را به زاد و ولد بیشتر تشویق نمود. در جنگ جهانی دوم نخست وزیر استرالیا (کورتین) هشدار داد که کشور استرالیا برای حفظ امنیت خود همانند آسیای پرجمعیت، به یک جمعیت ۳۰ میلیونی نیاز دارد. در سال ۱۹۳۰ سیاست‌مداران فرانسوی به این نتیجه رسیدند که به دلیل کاهش

جمعیتشان، نیازمند احیای تسلیحات نظامی و در نتیجه کنار گذاشتن استفاده از تسلیحات خط ماگینوت^۳ هستند^۴. پائول رینولد، وزیر دولت وقت فرانسه، با تأکید بر این نکته که تنها یک عامل وجود دارد که بر همه موارد مسلط است و آن عامل جمعیت است، به بحث درباره بکارگیری تسلیحات مدرن پرداخت.

مشکلاتی از این دست تنها منحصر به استرالیا و فرانسه نبود. طی دهه ۱۹۳۰، آلمان به رهبری نازیسم و اتحاد جماهیر شوروی به رهبری استالین به دلایل کاملاً نظامی و راهبردی، سیاست های قومی در جهت افزایش نرخ باروری اتخاذ کردند. در آمریکا تلاش می شد تا چنین مسائلی پنهان بماند. معدودی از حامیان آن (پنهان کاری عمدتاً از راست های جدید)، بر این عقیده بودند که غرب، هم به لحاظ شرایط نظامی و هم اقتصادی در حال خودکشی تدریجی جمعیتی^۵ است. یکی از طرفداران جدی این دیدگاه «بن واتین برگ» روزنامه نگار محافظه کار سیاسی آمریکا، در کتابی تحت عنوان «قحطی تولد» که خود نویسنده از آن با نام «نشانه های هشدار دهنده» یاد می کند، معتقد است که سطح باروری بالا در بسیاری از کشورهای کمونیستی صنعتی جهان تا سال ۲۰۸۵ منجر به برتری و سلطه آنها بر غرب خواهد شد.

نکته حائز اهمیت در خصوص کاهش جمعیت، برنامه ای است که سیاستمداران و استراتژیست های امریکایی و اروپایی برای مقابله با جمهوری اسلامی ایران در نظر گرفته اند. برژینسکی، سیاستمدار کهنه کار امریکایی و مشاور سابق امنیت ملی آمریکا، در مصاحبه ای با روزنامه وال استریت ژورنال در مارس ۲۰۰۹، در خصوص تغییر جمعیت ایران نکته ای را بیان کرد که ابعاد بسیار گسترده ای دارد. وی در این مصاحبه گفته بود: «از فکر کردن به حمله پیشدستانه علیه تاسیسات هسته ای ایران بپرهیزید و گفت و گوها با تهران را حفظ کنید. بالاتر از همه، بازی طولانی مدتی را انجام دهید چون زمان و آمارهای جمعیتی و تغییر نسل در ایران به نفع رژیم کنونی نیست». آنچه را که برژینسکی در یک جمله کوتاه بیان کرده، می توان با تفصیل بیش تری این گونه بیان کرد: رشد منفی جمعیت از هم اکنون پادگان های نظامی را تحت تاثیر قرار داده است به گونه ای که به ناچار، مدت سربازی افزایش یافته است. چنانچه این روند منفی ادامه یابد در ۱۵ سال آینده ارتش و سپاه برای تامین نیرو با مشکلات جدی روبه رو خواهند شد.

۳ - maginot line

۴ - فرانسه بنا بر تجربه ای که از جنگ جهانی اول اندوخته بود تصمیم گرفت با دکتترین نظامی کاملاً دفاعی وارد جنگ جهانی دوم شود. به همین دلیل نیز حصار دفاعی به نام خط ماگینوت در طول مرز شرقی خود ایجاد کرد که به گمان دولتمردان این کشور «سوخناپذیر» بود. اما این خط دفاعی، حریف حمله رعدآسای آلمانی ها نشد.

۵ - demographic suicide

اهمیت شمار جمعیت از دیدگاه قرآن کریم

آیه ۱۲ سوره مبارکه نوح: و یمددکم بأموال و بنین و يجعل لکم جنات و يجعل لکم انهارا. یعنی "شما را با اموال و فرزندان فراوان مدد فرماید و برای شما باغ های پرثمر و نهرهای جاری آب نصیب فرماید". همچنین در آیه ۶ سوره اسراء آمده است: ثم ردنا لکم الکره علیهم و امددناکم باموال و بنین و جعلناکم اکثر نفیرا. یعنی "سپس شما را بر آنها غلبه خواهیم داد و بر ثروت و مال و تعداد فرزندانان می افزاییم و نفرت شما را بیش از دشمنانتان مقرر خواهیم فرمود".

دین مبین اسلام طرفدار جمعیت مطلوب و متناسب

در قرآن آیات زیادی وجود دارد که به موضوعات مهم جمعیتی از جمله ازدواج و خانواده (آیه ۱۱ سوره مبارکه شورا، آیه ۱۱ سوره مبارکه فاطر)، کمیت جمعیت (آیه ۶ سوره مبارکه نوح، آیه ۱۲ سوره اسراء) کیفیت جمعیت (آیه ۳۳ سوره نور، آیه ۲۳۳ از سوره بقره، آیه ۱۵ سوره احقاف)، حمایت از فرزندان و پیشگیری از فرزندکشی (آیه ۱۵۱ سوره مبارکه انعام، آیه ۳۱ سوره مبارکه)، رفع نابرابری جنسی بین فرزندان (آیه ۹ سوره مبارکه تکویر، آیات ۵۸-۵۹ سوره نحل، آیه ۱۴۰ سوره مبارکه انعام، آیه ۱۳۷ سوره مبارکه انعام) پرداخته شده است که هر کدام به نوعی با مسئله جمعیت نفیاً و اثباتاً مرتبط هستند. در مجموع از آیات و روایاتی که در دین مبین اسلام آمده است می توان چنین استنباط نمود که اسلام طرفدار جمعیت مطلوب و متناسب (چه از نظر کمیت و چه از نظر کیفیت) است.

پیش بینی جمعیت کشور در صورت افزایش سطح باروری تا میزان باروری کل ۲/۵

چون مسئله رشد جمعیت یک مسئله ساختاری است، به تدریج و همراه با تغییرات در ساختار اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی جامعه امکان تغییر سطح باروری بوجود می آید. بنابراین امکان افزایش جمعیت صرفاً با بسته های تشویقی، بدون ایجاد تغییرات ساختاری وجود ندارد. جدول زیر با فرض بودن بسته های تشویقی دولت، تنظیم شده است،

جدول ۱۰: پیشینی شاخصهای جمعیتی ایران بر اساس سناریوی رشد آهسته باروری (از ۱,۸ فرزند به ۲,۵ فرزند)

۱۴۲۵	۱۴۲۰	۱۴۱۵	۱۴۱۰	۱۴۰۵	۱۴۰۰	۱۳۹۵	۱۳۹۰	۱۳۸۵	
۹۶,۹۶	۹۴,۱۶	۹۱,۲۱	۸۸,۳۱	۸۵,۴۳	۸۲,۳۰	۷۸,۶۰	۷۴,۶۰	۷۰,۵۰	تعداد جمعیت (میلیون نفر)
۰,۵۵	۰,۶۲	۰,۶۴	۰,۶۵	۰,۶۹	۰,۸۴	۱,۰۱	۱,۰۴	۱,۲۱	رشد جمعیت (درصد)
۱۲۵,۳	۱۱۱,۳	۱۰۷,۹	۱۰۷,۲	۱۰۰,۸	۸۲,۵	۶۸,۹	۶۷,۱	۵۷,۸	زمان لازم برای دو برابر شدن جمعیت (سال)
۱۴,۹	۱۴,۷	۱۴,۲	۱۳,۵	۱۳,۴	۱۴,۶	۱۶,۲	۱۶,۶	۱۸,۶	میزان موالید (در ۱۰۰۰ نفر)
۹,۴	۸,۵	۷,۸	۷,۱	۶,۵	۶,۲	۶,۱	۶,۲	۶,۵	مرگ و میر (در ۱۰۰۰ نفر)
۲,۴۹	۲,۳۶	۲,۲۲	۲,۰۹	۱,۹۵	۱,۸۲	۱,۶۸	۱,۵۵	۱,۸	باروری کل
۱,۲۲	۱,۱۵	۱,۰۸	۱,۰۲	۰,۹۵	۰,۸۹	۰,۸۲	۰,۷۶	۰,۸۸	تجدید نسل ناخالصی
۱,۲۱	۱,۱۴	۱,۰۷	۱,۰۰	۰,۹۳	۰,۸۷	۰,۸۰	۰,۷۳	۰,۸۴	تجدید نسل خالص
۷۸,۵	۷۷,۸	۷۶,۸	۷۵,۹	۷۴,۹	۷۳,۹	۷۲,۸	۷۱,۷	۷۰,۴	امید به زندگی (سال)

همانطور که ملاحظه می شود در سال ۱۴۱۰ باروری کل به حدود ۲/۱ (سطح جانشینی) می رسد و پیش بینی می شود در سال ۱۴۲۵ به ۲/۵ فرزند افزایش یابد. بنابراین به هیچ وجه، صرفاً مشوق های جمعیتی، باعث افزایش افسارگسیخته جمعیت نخواهد گردید.

تأثیر حمایت های مالی دولت برای تشویق به فرزند بیشتر

برای بررسی اینکه سیاست های تشویقی دولت تا چه حد در افزایش یا تحدید باروری مؤثر می باشد نتیجه پژوهش عباسی شوازی (۱۳۸۳) که در این زمینه انجام شده است، در جدول شماره (۱۱) منعکس شده است.

جدول ۱۱: نگرش زنان ۱۵-۴۹ ساله ازدواج کرده نسبت به تأثیر حمایت های مالی دولت برای تشویق به فرزند بیشتر

تعداد زنان	نگرش زنان (درصد) زنان (درصد)			منطقه	استان	
	جمع	نمی داند	منفی			مثبت
۶۴۲	۱۰۰	۳,۴	۷۰,۴	۲۶,۲	شهر	تهران
۶۳۰	۱۰۰	۴,۰	۷۷,۳	۱۸,۷	روستا	
۱۲۷۲	۱۰۰	۳,۷	۷۳,۹	۲۲,۴	کل	

۶۱۶	۱۰۰	۲,۹	۸۴,۱	۱۳,۰	شهر	آذربایجان غربی
۷۴۹	۱۰۰	۲,۷	۷۹,۶	۱۷,۸	روستا	
۱۳۶۵	۱۰۰	۲,۸	۸۲,۰	۱۵,۲	کل	
۶۲۳	۱۰۰	۲,۶	۵۹,۶	۳۷,۹	شهر	سیستان و بلوچستان
۶۶۸	۱۰۰	۵,۴	۵۴,۰	۴۰,۶	روستا	
۱۲۹۱	۱۰۰	۴,۲	۵۶,۵	۳۹,۴	کل	
۶۸۴	۱۰۰	۰,۴	۸۳,۹	۱۵,۶	شهر	یزد
۵۶۵	۱۰۰	۰,۵	۸۱,۱	۱۸,۴	روستا	
۱۲۴۹	۱۰۰	۰,۵	۸۳,۳	۱۶,۲	کل	
۲۵۶۵	۱۰۰	۲,۶	۷۵,۶	۲۱,۸	شهر	کل
۲۶۱۲	۱۰۰	۳,۷	۷۲,۸	۲۳,۵	روستا	
۵۱۷۷	۱۰۰	۳,۱	۷۴,۲	۲۲,۶	کل	

جدول شماره ۱۱، در پاسخ به این سؤال استخراج شده است که آیا حمایت و تشویق دولت برای داشتن فرزند بیشتر زوجها، موجب فرزندآوری بیشتر زنان می‌شود یا خیر؟ نتایج جدول نشان می‌دهد که بیشتر پاسخگویان در همه استان‌های مورد بررسی، چه در نقاط شهری و چه در نقاط روستایی، معتقد هستند که امروزه تشویق و حمایت‌های دولت نمی‌تواند در فرزندآوری بیشتر خانواده‌ها مؤثر باشد. در استان‌های یزد و آذربایجان غربی به ترتیب حدود ۸۳ و ۷۴ درصد زنان، اعتقاد بر عدم تأثیر برنامه‌های تشویقی دولت برای افزایش باروری داشته‌اند در حالی که در استان سیستان و بلوچستان حدود ۵۶ درصد زنان معتقد به عدم تأثیر برنامه‌های تشویقی در مورد افزایش باروری بوده و حدود ۴۰ درصد اعتقاد به تأثیر مثبت برنامه‌های تشویقی برای افزایش تعداد فرزند داشته‌اند. هر چند دیدگاه زنان در نقاط شهری و روستایی تا حدی متفاوت بوده، ولی نظرات آنها به هم نزدیک بوده است. یکی از نتایجی که می‌توان از تحقیق فوق گرفت آن است که اگر سیاست‌های تشویق مولید بدون توجه به تفاوت‌های منطقه‌ای انجام پذیرد، رشد جمعیت استان‌های کمتر توسعه یافته افزایش خواهد یافت.

اثر سیاست های تشویقی بر افزایش دفعی جمعیت به ۱۲۰ میلیون نفر تا سال ۱۴۰۴

برخی از سیاسیون و دانشگاهیان چنین بیان کرده اند که اگر سیاست دولت در ارتباط با حمایت از زاد و ولد تحقق یابد، جمعیت ایران تا سال ۱۴۰۴ به ۱۲۰ میلیون نفر خواهد رسید. اما این رقم در صورتی قابل تحقق است که سطح باروری ایران تا سال ۱۴۰۵، به ۶٫۳ فرزند افزایش یابد. در صورتی که تجربه جهانی تحولات باروری نشان می دهد که روند کاهشی باروری حتی با سیاست های تشویقی به راحتی معکوس نخواهد شد. جدول شماره ۱۰ پیش بینی شاخص های جمعیتی بر اساس سناریوی افزایش تند باروری بین سال های ۱۳۸۵ تا ۱۴۰۵ را نشان می دهد.

جدول ۱۰: شاخصهای جمعیتی بر اساس سناریوی افزایش تند باروری

عنوان	۱۳۸۵	۱۳۹۰	۱۳۹۵	۱۴۰۰	۱۴۰۵
تعداد جمعیت (۱۰۰۰ نفر)	۷۰٫۵۰	۷۷٫۶	۸۸٫۶۴	۱۰۲٫۶۲	۱۱۹٫۱۴
رشد جمعیت (درصد)	۱٫۲۱	۲٫۲۹	۲٫۷۸	۲٫۹۱	۲٫۹۹
میزان موالید (در ۱۰۰۰ نفر)	۱۸٫۶	۲۹٫۲	۳۳٫۷	۳۴٫۵	۳۵٫۰
مرگ و میر (در ۱۰۰۰ نفر)	۶٫۵	۶٫۳	۵٫۹	۵٫۴	۵٫۱
میزان باروری	۱٫۸	۲٫۹۲	۴٫۰۵	۵٫۱۸	۶٫۳
امید به زندگی	۷۰٫۴	۷۱٫۷	۷۲٫۸	۷۳٫۹	۷۴٫۹

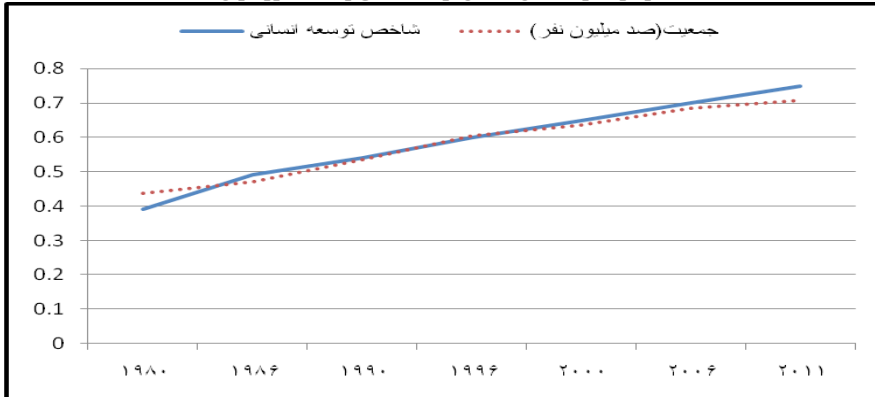
رابطه بین رشد جمعیت و شاخص توسعه انسانی

بررسی ها در مورد جمعیت و توسعه نشان می دهد که بین این دو رابطه وجود دارد. به این معنا که اگر جمعیت به رشد شتابان خود ادامه دهد زمینه توسعه از بین می رود، نیروی انسانی متناسب با اقتضات و ضرورات تربیت نمی شود و برای اشتغال و سایر نیازهای جمعیت، برنامه ریزی متناسب عمل نمی گردد و در نتیجه روند توسعه دچار وقفه می گردد. بنابراین در مورد جمعیت، سیاستی توصیه می شود که در نتیجه آن کشور قادر به تأمین تمام نیازهای جمعیت خود بوده و رشد جمعیت باعث بیکاری، بی سوادی و نا امنی در جامعه نگردد و پاسخگوی نیازهای مادی و معنوی جمعیت باشد. مسائل آموزشی و بهداشتی و سایر خدمات رفاهی بدون تکلف در دسترس شهروندان قرار گیرد و مردم به راحتی بتوانند نیازهای اساسی خود را فراهم نمایند. جدول شماره ۱۲ و نمودارهای شماره ۸ و ۹ ارتباط بین جمعیت و شاخص توسعه انسانی در ایران و بعضی از کشورهای دیگر را نشان می دهد.

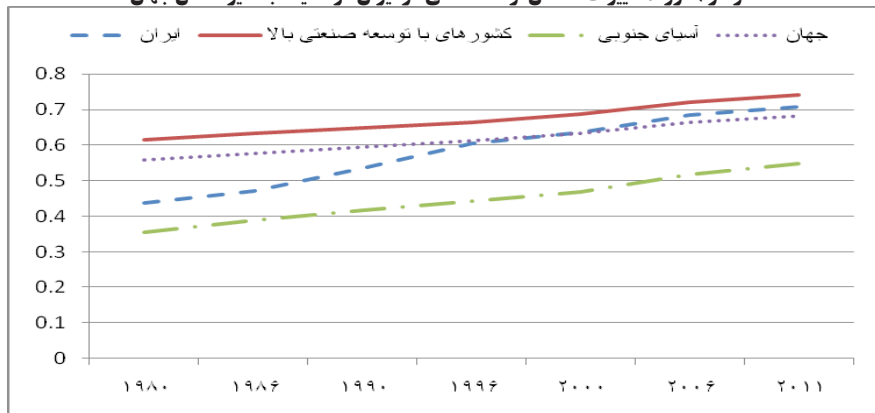
جدول ۱۲: شاخص توسعه انسانی و جمعیت جمعیتی

سال	شاخص توسعه	جمعیت (میلیون نفر)
۱۹۸۰	۰,۴۳۷	۳۹
۱۹۸۶	۰,۴۷۱	۴۹
۱۹۹۰	۰,۵۳۴	۵۴
۱۹۹۶	۰,۶۰۴	۶۰
۲۰۰۰	۰,۶۳۶	۶۵
۲۰۰۶	۰,۶۸۴	۷۰
۲۰۱۱	۰,۷۰۷	۷۵

نمودار ۸: رابطه بین شاخص توسعه انسانی و جمعیت در ایران

نمودار ۹: روند تغییرات شاخص توسعه انسانی در ایران در مقایسه با سایر مناطق جهان

نتیجه گیری

بر اساس سرشماری سال ۱۳۸۵ رشد جمعیت کشور ۱/۶۲٪ و میزان باروری کل کشور ۱/۸ اعلام شده است. این انحرافات از قانون برنامه توسعه، ضرورت تجدید نظر در سیاست های جمعیتی را بیشتر می کند. با فرض مؤثر بودن بسته های تشویقی دولت، در سال ۱۴۱۰ باروری کل به حدود ۲/۱ (سطح جانشینی) می رسد و پیش بینی می شود در سال ۱۴۲۵ به ۲/۵ فرزند افزایش یابد. بنابراین مشوق های جمعیتی به هیچ وجه باعث افزایش افسار گسیخته جمعیت نخواهد گردید. اگر مدیریت کلان کشور در سطح عالی باشد، و از کلیه قابلیت ها و پتانسیل های کشور به نحوه احسن استفاده شود، جمعیت ایران می تواند حتی به ۱۵۰ میلیون نفر هم افزایش یابد، اما مهم این است که این جمعیت ۱۵۰ میلیون نفری دارای چه کیفیت و توانمندی خواهد بود و با چه کیفیتی زیست خواهند کرد. لذا همواره باید بین کمیت و کیفیت توازن برقرار کرد.

پیشنهادات

- ❖ تدوین سیاست ها، برنامه ها و قوانین و مقررات حمایتی و تشویقی برای دست یابی به نرخ باروری مناسب و لغو سیاست ها، برنامه ها، قوانین و مقررات مشوق کاهش باروری،
- ❖ جلوگیری از کاهش نرخ باروری و ارتقای آن متناسب با آموزه های اسلامی، اقتضائات راهبردی کشور، مطالعات جمعیت شناختی، آمایش و پایش مستمر جمعیتی،
- ❖ فرهنگ سازی برای دست یابی به جمعیت مطلوب و اصلاح بینش و نگرش مسئولان و مردم نسبت به پیامدهای منفی کاهش باروری بویژه زیر حد جانشینی،
- ❖ تدوین الگوی سبک زندگی و ترویج آن بویژه فعالیت های اجتماعی، آموزشی و اشتغال زنان متناسب با معیارهای اسلامی و هماهنگ با مصالح خانواده به منظور ایفای هرچه کاملتر نقش مادری و همسری،
- ❖ اهتمام به ارتقاء کیفی جمعیت کشور از طریق متناسب ساختن نرخ باروری خانواده ها با شرایط و اقتضائات سلامت، معیشت و فرهنگ آنها،
- ❖ تهیه طرح جامع تولید و اجرای انواع برنامه های آموزشی، پژوهشی، اطلاع رسانی، نمایشی، تبلیغی و غیره در رسانه های جمعی بویژه صدا و سیما و شبکه های استانی آن، با هدف گفتمان سازی و ترویج فواید فرزندآوری و تبیین آثار منفی کاهش نرخ باروری با رعایت شرایط و مقتضیات راهبردی،
- ❖ تبیین نظریه جمعیتی اسلام و ترویج آن برای اصلاح نگرش مسئولان و مردم نسبت به فواید باروری و افزایش نرخ آن،
- ❖ برنامه ریزی و فرهنگ سازی در تسهیل ازدواج، کاهش سن ازدواج و استحکام خانواده،

- ❖ اصلاح نگرش‌ها و برنامه‌های درسی در سطوح آموزش و پرورش و آموزش عالی نسبت به جمعیت مطلوب و فرزندآوری و استفاده از ظرفیت‌های آنها در این زمینه،
- ❖ ایجاد بانک‌های اطلاعاتی جامع جمعیتی ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی و رصد مستمر تحولات جمعیتی در جهت اهداف و سیاست‌های جمعیتی کشور،
- ❖ پوشش بیمه اجباری درمان رایگان مادر و کودک از ابتدای بارداری تا پایان دو سالگی کودک برای کسانی که فاقد پوشش بیمه درمانی می‌باشند،
- ❖ اختصاص سبد تغذیه رایگان ماهانه به صورت بن کالا شامل پروتئین، لبنیات، برنج، حبوبات به مادران باردار و دارای فرزند زیر ۲ سال حداقل برای ۳ دهک درآمدی پایین،
- ❖ پوشش کامل بیمه‌ای برای درمان ناباروری‌های اولیه و ثانویه،
- ❖ افزایش مدت مرخصی استعلاجی زایمان،
- ❖ اختصاص مرخصی استحقاقی تولد فرزند به پدر،
- ❖ پرداخت هدیه تولد فرزند به مادر متناسب با تعداد فرزندان،
- ❖ افزایش حق عائله‌مندی در کلیه قوانین استخدامی،
- ❖ تشکیل نهاد تخصصی مدیریت جامع جمعیت کشور برای راهبری، برنامه‌ریزی و نظارت و ارزیابی کلان جمعیتی.

منابع و مأخذ

۱. امانی، مهدی (۱۳۷۴)، کوششی در نگرش تاریخی به روند میزان‌های مولید و مرگ و میر و شناخت مراحل انتقال جمعیتی در ایران، فصلنامه جمعیت، شماره ۱۳ و ۱۴.
۲. امانی، مهدی (۱۳۷۵)، نظری به کاهش مولید و باروری در ایران، مجله بهداشت خانواده، سال اول، شماره سوم.
۳. زنجانی، حبیب‌الله (۱۳۷۰)، بررسی باروری در ایران، مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری در ایران، وزارت مسکن و شهرسازی، تهران.
۴. زنجانی، حبیب‌الله و دیگران (۱۳۵۰)، جمعیت‌شناسی تطبیقی جهان، بخش جمعیت‌شناسی موسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی دانشگاه تهران.
۵. سرایی، حسن (۱۳۷۰)، درباره نرخ‌های رشد جمعیت ایران (۱۳۳۵ تا ۱۳۶۵)، فصلنامه علوم اجتماعی، دوره اول، شماره ۱ و ۲.
۶. سرایی، حسن (۱۳۷۲)، نظری اجمالی به جمعیت جهان، قاره‌ها و ایران، فصلنامه علوم اجتماعی، شماره ۳ و ۴.

۷. عبّاسی شوازی، محمّدجلال (۱۳۸۰)، همگرایی رفتارهای باروری در ایران: میزان، روند و الگوی سنی باروری در استان‌های کشور در سال‌های ۱۳۵۱ و ۱۳۷۵، نامه علوم اجتماعی، شماره ۴.
۸. لوکاس، دیوید و پاول میر (۱۳۸۱)، درآمدی بر مطالعات جمعیتی، ترجمه حسین محمودیان، تهران، انتشارات دانشگاه تهران.
۹. مرکز آمار ایران (۱۳۷۹)، برآورد سطح و الگوی باروری در ایران با استفاده از روش فرزندان خود (۱۳۵۱-۱۳۷۹)، تهران.
۱۰. مرکز آمار ایران (۱۳۷۹)، سالنامه آماری ایران، تهران.
۱۱. میرزایی، محمد (۱۳۸۰)، انتقال مرگ و میر، اختلال در سلامتی و برنامه‌ریزی بهداشتی، نامه علوم اجتماعی، شماره ۱۸.
۱۲. میرزایی، محمد (۱۳۷۱)، سطح مرگ و میر و توسعه، ارائه یک الگو، مجموعه مقالات سمینار جمعیت و توسعه، جلد دوم، تهران، انتشارات سازمان برنامه و بودجه.
۱۳. میرزایی، محمّد (۱۳۸۴)، جمعیت و توسعه با تأکید بر ایران (ده مقاله)، تهران، انتشارات مرکز مطالعات و پژوهش‌های جمعیتی آسیا و اقیانوسیه.
۱۴. وانش، گیلان، جی و مارک گ. ترموت (۱۳۸۳)، مقدمه‌ای بر اصول و روش‌های تحلیل جمعیت‌شناختی، ترجمه حاتم حسینی و غلامرضا کهنسالی، همدان، انتشارات دانشگاه بوعلی سینا.